

УДК 159.923.2:378.046.4

Павлов Володимир Геннадійович

аспірант кафедри психології та педагогіки

НТТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Pavlov Volodymyr

PhD Student of the Department of Psychology and Pedagogy

NTTU «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ukraine

ORCID: 0009-0003-7344-6169

[https://doi.org/10.60022/3\(2\)-3-GF](https://doi.org/10.60022/3(2)-3-GF)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MORAL DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL ETHICAL COMPETENCE OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

Анотація. Стаття присвячена проблемі визначення психологічних особливостей морального розвитку та професійно-етичної компетентності майбутніх практичних психологів під час фахової підготовки в умовах технічного університету. Розвиток морального статусу студентів - психологів характеризується специфічними особливостями, пов'язаними з віковими характеристиками студентського періоду, особливостями професійної діяльності психолога та контекстом навчального процесу. Встановлено місце морального статусу в структурі моральної свідомості особистості, що дозволило виділити кілька груп факторів, які впливають на рівень розвитку морального статусу студентів-психологів. Мова йде про особистісні, освітні, соціальні й культурні фактори. Представлено факторну схему розвитку морального статусу особистості майбутнього практичного психолога із зазначенням факторів і компонентів, що його обумовлюють, а також рівнів морального розвитку за Л. Кольбергом та етичних систем за В. Лефевром, які його визначають. Проаналізовано теоретичні основи морального розвитку, специфіку професійної етики психологів та методи, що впливають на становлення морального статусу студентів-психологів. Визначено виклики та перешкоди в розвитку морального статусу студентів-практичних психологів. Підкреслено на необхідності викладання дисципліни «Професійна етика психолога» та вдосконаленні її навчальної програми. Наголошено на результатах пілотного дослідження стосовно визначення морального статусу студентів-практичних психологів за методикою В. Лефевра. Акцентовано увагу на динаміці рівня прояву студентами-психологами морального статусу, що певним чином залежить від розвитку їх морального мислення. Звернено увагу на важливості інтеграції етичної підготовки в навчальний процес для формування моральної і професійно-етичної компетентності зрілих фахівців. У процесі фахової підготовки студентів-психологів важливо створювати умови для активного осмислення етичних принципів, аналізу кейсів та формування стійкої внутрішньої позиції, що забезпечує дотримання високих моральних стандартів у майбутній роботі з клієнтами.

Ключові слова: моральний статус, професійна етика, студенти-психологи, фахова підготовка, моральний розвиток, етичне мислення, оцінка морального статусу.

Abstract. The article is devoted to the problem of determining the psychological characteristics of moral development and professional and ethical competence of future practical psychologists during professional training at a technical university. The development of the moral status of psychology students is characterized by specific features related to the age characteristics of the student period, the specifics of the professional activity of a psychologist, and the context of the educational process. The place of moral status in the

structure of moral consciousness of the individual has been established, which made it possible to identify several groups of factors that influence the development of the moral status of psychology students. These are personal, educational, social, and cultural factors. A factorial scheme for the development of the moral status of a future practical psychologist is presented, indicating the factors and components that determine it, as well as the levels of moral development according to L. Kohlberg and the ethical systems according to V. Lefebvre that define it. The theoretical foundations of moral development, the specifics of professional ethics for psychologists, and the methods that influence the formation of the moral status of psychology students are analyzed. The challenges and obstacles in the development of the moral status of students-practical psychologists – have been identified. The need to teach the discipline «Professional Ethics of a Psychologist» and improve its curriculum has been emphasized. The results of a pilot study on determining the moral status of students-practical psychologists – using the methodology of V. Lefevre have been highlighted. Attention is focused on the dynamics of the level of manifestation of moral status by students who are psychologists, which in a certain way depends on the development of their moral thinking. Attention is drawn to the importance of integrating ethical training into the educational process in order to develop the moral and professional ethical competence of mature specialists. In the process of professional training of psychology students, it is important to create conditions for active reflection on ethical principles, analysis of cases, and the formation of a stable internal position that ensures adherence to high moral standards in future work with clients.

Keywords: moral status, professional ethics, psychology students, professional training, moral development, ethical thinking, assessment of moral status.

Постановка проблеми. Розуміння процесу морального розвитку і відповідного рівня морального статусу особистості є одним з фундаментальних питань психологічної науки. Сучасні виклики психологічної практики вимагають від практичних психологів не лише високого рівня професійних знань та навичок, але й розвинутого морального статусу, який забезпечує професійно-етичну компетентність у роботі з клієнтами. Моральний статус практичного психолога є комплексним утворенням, що включає систему цінностей, етичних принципів, моральних установок та здатність до рефлексії власних дій у контексті професійної діяльності.

Проблема розвитку морального статусу майбутніх психологів набуває особливої актуальності в умовах війни в Україні, процесу трансформації вищої освіти України та підвищення вимог до професійно-етичної підготовки фахівців. Недостатня увага до етичних аспектів професійної діяльності під час навчання може призвести до формування психологів, які володіють технічними навичками, але не мають достатнього рівня морального розвитку для відповідальної професійної практики.

Основне протиріччя полягає у розриві між об'єктивною необхідністю високого рівня морального розвитку випускника-психолога та відсутністю в освітній і психологічній практиці чітких, науково обґрунтованих підходів до визначення та формування його високого морального статусу. Особливість професійної діяльності психолога полягає у високому рівні довіри з боку клієнтів, необхідності дотримання конфіденційності, роботі з вразливими групами населення та прийнятті етично складних рішень. Це зумовлює необхідність глибокого розуміння психологічних механізмів розвитку морального статусу майбутніх фахівців та розробки ефективних підходів до їх професійно-етичної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психологічній науці дослідження морального розвитку особистості має тривалу історію. Фундаментальні роботи Ж. Піаже заклали основи розуміння стадій морального розвитку дитини. Л. Кольберг запропонував теорію шести стадій морального розвитку, що охоплюють доконвенційний, конвенційний та постконвенційний рівні [10].

Продовжуючи дослідження у напрямку оцінювання моральності особистості, відомий математик і психолог В. Лефевр розробив формальні математичні моделі морального вибору та рефлексії. Лефевр створив «алгебру совісті» як математичну модель, яку назвав «Формулою людини». В моделі В. Лефевра моральний статус суб'єкта визначається якістю світу, у якому знаходиться суб'єкт; оцінкою цього світу або голосом совісті суб'єкта; готовністю суб'єкта слідувати рекомендації власної совісті, тобто рефлексією над цією рекомендацією. Модель демонструє, що існують дві етичні системи. У першій добрі наміри не виправдовують сумнівні засоби, у другій – навпаки [13].

Спираючись на основні припущення Л. Колберга, Дж. Рест та його співавтори запропонували модель морального судження (неокольбергівський підхід), використовуючи 25-річні дані, що були отримані за допомогою тесту DIT, ідеї когнітивної науки (особливо теорію схем) та розробки в галузі філософії моралі. Для стислості, ясності та більш потужних критеріїв достовірності тест DIT було переглянуто в DIT-2. Неокольбергівський підхід Реста та співавторів до морального розвитку наголошує на важливості розвитку постконвенційного морального мислення, особливо у професійному контексті

[14].

Один із співавторів Дж. Реста, М. Дж. Бебо розглядав дослідження, що вивчають вплив професійної освіти на етичний розвиток. Більшість досліджень обмежують оцінку вимірюванням моральних суджень, відзначаючи, що моральні судження стабілізуються під час навчання у професійній школі, якщо не проводяться цілеспрямовані етичне втручання, котрі можуть впливати на перехід студентів до постконвенційного мислення. Важливо, що обмеження оцінювання показниками моральних суджень ігнорує важливі аспекти морального функціонування, запропоновані Чотирьох-компонентною моделлю [6].

У психології, зокрема, М. Гендельсман, М. Готліб та С. Кнапп представляють підхід до післядипломної та професійної підготовки, що розглядає становлення етичного психолога як процес акультурації. Їх дослідження показало, що практичне навчання та наставництво грають вирішальну роль у розвитку етичної професійної ідентичності [8]. В іншому дослідженні С. Кнапп та Л. ВандеКрік зазначають про важливість використання способів позитивної етики. Позитивний підхід допомагає психологам з'ясувати, що вони цінують, розглянути, як вони повинні поводитися, і визначити, що є належною професійною поведінкою при вирішенні етичних дилем [9].

Українські психологи також долучилися до вивчення проблем професійної етики. Роботи Г. О. Балла, М. Й. Боришевського, С. Д. Максименка, Н. І. Пов'якель, В. Г. Панка, Е. О. Помиткіна, В. В. Рибалки, М. В. Савчина та інших розглядають різні аспекти професійно-етичної підготовки психологів в умовах української освітньої системи. Важливий внесок у розуміння морального розвитку професіоналів зробила М. О. Кононець [2]. О. В. Винославська дослідила етичні засади формування особистості практичного психолога, зробив акцент на тісному взаємозв'язку моральних і неморальних компонентів професійної готовності фахівця [1]. Дослідження Н. В. Чепелевої, Т. М. Титаренко, Т. С. Яценко зосереджуються на ролі рефлексії та пізнанні глибинно-психологічних проблем психіки у формуванні професійної ідентичності майбутніх психологів, що включає розвиток відповідного рівня морального статусу. Ці роботи показують важливість особистісно-орієнтованих підходів у фаховій підготовці та підтверджують ідеї Л. Кольберга і В. Лефевра про центральну роль рефлексивних процесів у моральному розвитку особистості.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей розвитку морального статусу майбутніх практичних психологів в процесі фахової підготовки в умовах війни в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння морального розвитку і професійно-етичної компетентності особистості в контексті професійної діяльності психолога.
2. Дослідити вплив викладання дисципліни «Професійна етика психолога» на моральний розвиток майбутніх практичних психологів.
3. Визначити основні психологічні фактори, що сприяють та перешкоджають розвитку професійно-етичної компетентності в процесі фахової підготовки студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні застосовано методи теоретичного аналізу та систематизації психологічних знань, методології проведення психологічного дослідження, застосування відповідного психологічного інструментарію, методи статистичного аналізу тощо. На нашу думку, моральний статус майбутнього практичного психолога можна визначити як інтегральну характеристику особистості, що включає систему етичних цінностей, моральних принципів, професійних установок та здатність до етичного прийняття рішень у професійній діяльності психолога. Цей концепт має багатокомпонентну структуру та динамічний характер розвитку.

У контексті теорії рефлексивних систем В. Лефевра, моральний статус психолога передбачає здатність до рефлексії власних етичних позицій та усвідомлення їх впливу на професійну діяльність. В. Лефевр виділив два типи етичних систем: перша система (компромісна) допускає використання «поганих» засобів для досягнення «хороших» цілей, друга система (безкомпромісна) категорично заперечує такі компроміси. Для практичного психолога важливим є усвідомлення власної етичної позиції та здатність до рефлексивного аналізу етичних дилем [13].

Професійна етика має базуватися на стійкому етичному ядрі особистості - системі фундаментальних моральних цінностей, які залишаються незмінними в різних професійних ситуаціях. Для психолога таке етичне ядро включає повагу до людської гідності, принцип «не нашкодь», відповідальність за наслідки своїх дій тощо.

Структурно моральний статус включає когнітивний компонент (знання етичних принципів та норм), емоційно-ціннісний компонент (особистісне ставлення до етичних питань), рефлексивний (самоусвідомлення змісту і суті етичних питань) та поведінковий компонент (здатність до етичної

поведінки в професійних ситуаціях). Ця структура відповідає загально-психологічним уявленням про особистісні утворення та специфічним вимогам професійної діяльності психолога.

Розвиток морального статусу майбутніх психологів відбувається в контексті професійної соціалізації та ідентифікації з професійною роллю. Цей процес включає засвоєння професійних цінностей, формування етичної чутливості, розвиток навичок етичного аналізу та прийняття рішень.

Саме у студентському віці йде активне формування світогляду та системи цінностей молодих людей. У подальших дослідженнях Л. Кольберг виділив стадію 4+, тобто перехід від четвертої стадії до п'ятої, що включає характеристики обох. Цей етап часто помилково приймають за моральний релятивізм другої стадії, оскільки індивід розглядає інтереси суспільства, що суперечать його власним інтересам, як відносні і морально невірні. Л. Кольберг зазначає, що це часто спостерігається у студентів, які вступають до коледжу. Л. Кольберг припускав наявність сьомого етапу з усвідомленням особистості трансцендентальної моральності чи космічно орієнтованої моралі, що пов'язує релігію з моральним судженням. Більшість людей, на думку Л. Кольберга, зупиняються на четвертій стадії морального вдосконалення [11].

На нашу думку, моральний статус є базовою основою в структурі моральної свідомості особистості та інтегральною характеристикою морального розвитку. Саме це дозволяє виділити кілька груп факторів, які можуть впливати на розвиток морального статусу студентів – психологів. До першої групи відносяться особистісні фактори, котрі включають індивідуальні особливості морального розвитку, ціннісні установки, рівень розвинутої емпатії, здібності до рефлексії, саморефлексії і відповідного критичного мислення. Друга група включає освітні фактори, що пов'язані з організацією навчального процесу в цілому, змістом навчальних програм, методами викладання дисципліни з професійної етики психолога. На наш погляд, важливим є інтеграція етичної підготовки в практичні компоненти освітньої програми, що дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання в реальних або у змодельованих професійних ситуаціях.

Рис. 1. Факторна модель розвитку морального статусу особистості майбутнього практичного психолога

Джерело: сформовано автором

До третьої групи відносяться соціальні фактори, що включають вплив референтних груп, професійних спільнот, соціокультурного контексту. Важливу роль відіграє четверта група культурних факторів, до яких відносяться в цілому професійна культура та етичний клімат навчального закладу, що створює певне освітнє середовище для формування професійних етичних цінностей. Відповідно розвиток морального статусу обумовлюють когнітивний, емоційно-ціннісний, рефлексивний та поведінковий компоненти (див. схему на рис. 1).

Л. Кольберг вважав, що моральний розвиток передбачає прогресивну трансформацію когнітивних структур, які є відображенням або відбитком моральних цінностей та призводять до розширення здатності діяти з моральних міркувань (12, р. 54).

Протягом осіннього семестру 2024-2025 навчального року в НТТУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» студентам спеціальності 053 «Практична психологія» викладалась дисципліна «Професійна етика психолога», навчальна програма якої була розроблена професором Оленою Винославською. Програма розрахована на 150 годин (5 кредитів ЕКТС) і включає 18 тем, що розподілені на 4 розділи: «Загальні уявлення про природу і сутність етики», «Моральний розвиток особистості майбутніх психологів», «Кодекси професійної етики психологів», «Етичні проблеми в консультуванні і психотерапії». В процесі викладання навчальної дисципліни нами було проведено пілотне дослідження динаміки таких параметрів як моральний статус та етична обізнаність студентів-бакалаврів. На початку вивчення дисципліни та після здачі студентами екзамену їм було запропоновано відповісти на запитання методики В. Лефевра для визначення рівня морального статусу та відповідний тест з етичної обізнаності. Результати дослідження представлені на Рис. 2 [3, с. 210-211].

З наведеного на рис. 2 ми бачимо, що після вивчення навчальної програми з дисципліни «Професійна етика психолога» у групи майбутніх практичних психологів частка студентів з низьким моральним статусом зменшилася на 8%, частка студентів з середнім (помірним) моральним статусом зменшилася на 4%, а частка студентів з високим моральним статусом відповідно збільшилася на 12%. Також частка студентів з середнім (помірним) рівнем етичної обізнаності зменшилася на 8%, а частка студентів з високим рівнем етичної обізнаності відповідно збільшилася на 8%.

Рис. 2. Діаграма порівняння рівнів прояву морального статусу і етичної обізнаності групи студентів (бакалаврів-психологів) протягом 1 курсу ФСП КПІ (у %)

Джерело: сформовано автором на основі [3, с. 211]

Для зіставлення двох вибірок стосовно високого рівня морального статусу та високого рівня етичної обізнаності за частотою зустрічальності ефекту був застосований метод ϕ («кутове перетворення Фішера»). Цей критерій оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок та не має обмежень щодо кількості вибірок. За першим зрізом восени 2024 р. на початку вивчення навчальної програми з дисципліни «Професійна етика психолога» значення $\text{фемп.} = 2.121$, $p = 0.017$. За другим зрізом навесні 2025 р. після вивчення навчальної програми з дисципліни «Професійна етика психолога» значення $\text{фемп.} = 2.075$, $p = 0.019$. За обома зрізами приймається гіпотеза H_1 , тобто частка осіб, у яких проявляється досліджуваний ефект, у вибірці 1 (з проявом високого рівня морального статусу) більша, ніж у вибірці 2 (з проявом високого рівня етичної обізнаності) при $p \leq 0,05$. Можна сказати, що за допомогою метода «кутового перетворення Фішера» підтверджено значну достовірність вимірювання рівня морального статусу майбутніх практичних психологів за методикою В. Лефевра ніж тестового вимірювання рівня етичної обізнаності.

Ключовим поняттям у дослідженнях В. Лефевра є «моральний статус суб'єкта», який визначається через співвідношення позитивних і негативних полюсів у моральній самооцінці. Відповідно до математично обґрунтованої думки В. Лефевра у його праці «Алгебра совісті» можна виділити тільки

три моральні статуси, у математичному вимірі це: «1» (умовно «високий»); «3/4» (умовно «середній»); «1/2» (умовно «низький»). Індивіди з моральним статусом «1» здійснюють «добрі» дії у відповідь на будь-яку вимогу середовища, що їх оточує. Індивіди з моральним статусом «3/4» при надходженні «поганих» вимог здійснюють з рівною ймовірністю і «погані», і «добрі» дії. Індивіди з моральним статусом «1/2» погоджуються з будь-якою вимогою середовища, що їх оточує, незалежно від того, «добре» воно чи «погане» [13, с. 27].

Існує також думка про «моральний варіант», де моральний статус частково визначає феноменальну свідомість, що свідчить про глибокий та, можливо, двоспрямований зв'язок між цими поняттями. Моральний статус передбачає наявність підстав діяти заради сутності, які можуть бути легше визнані та реалізовані особами з вищою моральною свідомістю [7].

На підставі теоретичного аналізу та проведеного дослідження можна попередньо визначити психологічні фактори, що перешкоджають розвитку морального статусу майбутніх практичних психологів, що потребує подальших системних досліджень для підтвердження, уточнення чи часткового спростування. Це внутрішні бар'єри та риси, які гальмують або навіть деформують процес професійно-етичного становлення. Серед особистісно-мотиваційних факторів такої групи це прагматична або невротична мотивація, низький рівень емпатії, домінування психологічних захистів, надмірний перфекціонізм і страх помилки. Психолог має проявляти щирий, глибинний інтерес до іншої людини, бажання допомагати, орієнтуватися на альтруїстичні цінності, а не на владу, гроші чи вирішення власних проблем. Саме емпатія є запобіжником від байдужості та інструментального ставлення. Майбутньому психологу необхідно вчитися ставити під сумнів власні переконання, виявляти гнучкість мислення, бажання вчитися та розвиватися. Це дозволяє легше засвоювати нові етичні норми та переосмислювати старі погляди [5].

До когнітивних факторів такої групи можна віднести когнітивну ригідність та «чорно-біле» мислення, схильність до упереджень та підтверджувальної необ'єктивності. Психологу потрібно розвивати здатність аналізувати складні, неоднозначні етичні дилеми, бачити не лише правила, а й принципи, що стоять за ними (справедливість, автономія, благополуччя клієнта). Також студентам варто відмовлятися від стереотипів та упереджень, намагатися розглядати ситуацію з різних точок зору (клієнта, суспільства, професійної спільноти тощо). Варто розуміти, що в етиці не завжди є одна «правильна» відповідь. Майбутньому психологу бажано розвивати здатність витримувати напругу «сірих зон» і приймати виважені рішення в умовах браку інформації [5; 9].

Серед емоційно-ціннісних факторів такої групи слід віднести неврегульовані особистісні конфлікти та травми, емоційне вигорання, ціннісний конфлікт. Практичному психологу потрібно долати розбіжність між особистими цінностями (наприклад, прагнення до матеріального збагачення) та професійними (пріоритет інтересів клієнта). До рефлексивних факторів такої групи відзначимо низький рівень самоусвідомлення, опір супервізії тощо. Студент-психолог повинен вміти аналізувати власні мотиви, почуття, сильні та слабкі сторони, усвідомлювати свої «сліпі плями» та упередження. Майбутньому практичному психологу необхідно сприймати супервізію, інтервізію та критику не як особисту образу, а як цінний ресурс для зростання. Важливо вчитися визнавати свої помилки без самознищення і не вдаватися до захисних механізмів (як-от звинувачення клієнта чи системи) [9].

Дослідження, що були проведені у 2023 р. на базі Європейського університету (м. Київ), також підтверджують, що рівень Ясності «Я-концепції» майбутніх практичних психологів виявив чітку тенденцію до прямого зростання в залежності від набутого особистісного досвіду, рівня професійної підготовки, гармонізації структури якостей характеру та розвитку Духовного потенціалу особистості за модифікацією методики Е. О. Помиткіна, але цей процес не є лінійним [4, с. 226-227].

Висновки. 1. Моральний статус майбутнього практичного психолога є інтегральною характеристикою особистості, що включає систему етичних цінностей, моральних принципів, професійних установок та здатність до етичного прийняття рішень у професійній діяльності психолога. 2. Рівень розвитку морального статусу студента-психолога значною мірою залежить від інтеграції етичної підготовки в усі компоненти освітньої програми, використання активних методів навчання та забезпечення рефлексивного супроводу студентів. 3. Пілотне дослідження, проведене нами в процесі викладання дисципліни «Професійна етика психолога» на етапі підготовки в технічному університеті майбутніх практичних психологів, виявило тенденцію до позитивної динаміки кількості студентів щодо рівня розвитку морального статусу. Отримані результати потребують проведення подальших системних досліджень, оскільки досліджуваний процес є більш складним і нелінійним. 4. Основними психологічними факторами, що сприяють розвитку морального статусу майбутніх практичних психологів, є особистісна мотивація до професійного розвитку, якість фахової етичної освіти, підтримуюче освітнє середовище та можливості практичного застосування етичних знань.

5. Перешкодами для розвитку морального статусу можуть бути недостатність життєвого досвіду, нереалістичні професійні очікування, конфлікти між особистими та професійними цінностями, а також недосконалість існуючих програм етичної підготовки майбутніх практичних психологів.

Перспективи подальших досліджень у цьому полягають у проведенні цілісного дослідження психологічних особливостей розвитку моральної свідомості майбутніх практичних психологів за допомогою відповідного комплексу діагностичних методик.

Список використаних джерел

1. Винославська О.В. Етичні засади формування особистості практичного психолога. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. 2001. С. 35-44.
2. Кононець М.О. Психологія професійної моральності підприємця: теорія і сучасна практика: монографія. Київ: ДІА, 2013. 165 с.
3. Павлов В.Г., Винославська О.В. Динаміка рівня моральної свідомості та професійно-етичної компетентності майбутніх практичних психологів в процесі фахової підготовки. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах воєнного стану*: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2025 р. Київ: ДЗВО «УМО», 2025. С. 208–212. <https://drive.google.com/drive/folders/1Y9QpJTP7HwK-eE1cKHGyjh57UBeSVHUL?usp=sharing>
4. Родина Ю.Д., Павлов В.Г. Місце «Я-духовної» структури особистості у формуванні самосвідомості. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 5 грудня 2024 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 223-227. DOI: 10.36059/978-966-397-446-0-58
5. Barnett J. E. The Ethical Practice of Psychotherapy: Clearly Within Our Reach. *Psychotherapy*. APA. 2019. Vol. 56, No. 4. P. 431–440. DOI: 10.1037/pst0000272.
6. Bebeau M. J. The Defining Issues Test and the four component model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*. 2002. No. 31(3). P. 271-295. DOI: 10.1080/0305724022000008115.
7. Gough J. Phenomenal consciousness and moral status: taking the moral option. *Philosophical Psychology*. 2024. No. 38(6). P. 2489–2516. DOI: 10.1080/09515089.2024.2339353.
8. Handelsman M. M., Gottlieb M. C., & Knapp S. (2005). Training ethical psychologists: An acculturation model. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2005. No. 36(1). P. 59-65. DOI:10.1037/0735-7028.36.1.59.
9. Knapp S. J. & VandeCreek L. D. *Practical ethics for psychologists: A positive approach* (2nd ed.). American Psychological Association. 2012. 249 p. DOI: 10.1037/11331-000.
10. Kohlberg L. *Essays on moral development. Vol. I: The philosophy of moral development: Moral Stages and the Idea of Justice*. New York: Harper & Row. 1981. 441 p.
11. Kohlberg L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach. *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues*. Ed. By T. Lickona. New York etc. 1976. P. 31–53.
12. Kohlberg L. & Hersh R. H. Moral development: A review of the theory. *Theory Into Practice*. 1977. No. 16(2). P. 53-59. DOI: 10.1080/00405847709542675.
13. Lefebvre, V. A. *Algebra of conscience*. D. Reidel Publishing Company. 1982. 2nd edition, 2001. 358 p. DOI: 10.1007/978-94-017-0691-9.
14. Rest J., Narvaez D., Bebeau M. & Thoma S. A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research. *Journal of Moral Education*. 2000. No. 29(4). P. 381-395. DOI: 10.1080/713679390.

References

1. Vynoslavska O.V. Ethical principles of the formation of the personality of a practical psychologist. *Current problems of psychology*. Т. 1. 2001. P. 35-44.
2. Kononets M.O. *Psychology of professional morality of an entrepreneur: theory and modern practice*: monograph. Kyiv: DIYA, 2013. 165 p.
3. Pavlov V.G., Vynoslavska O.V. Dynamics of the level of moral consciousness and professional-ethical competence of future practical psychologists in the process of professional training. *Psychological and pedagogical support of professional training and advanced training of specialists in martial law*: Materials of the XIV International Scientific and Practical Conference, Kyiv, May 30, 2025. Kyiv: DZVO “UMO”, 2025. P. 208–212. <https://drive.google.com/drive/folders/1Y9QpJTP7HwK-eE1cKHGyjh57UBeSVHUL?usp=sharing>
4. Rodina Y.D., Pavlov V.G. The place of the ‘I-spiritual’ structure of personality in the formation of self-consciousness. *Psychology of Consciousness: Theory and Practice of Scientific Research*: Proceedings of

the International Scientific and Practical Conference), Kyiv, 5 December 2024: Liha-Pres, 2024. C. 223-227. DOI: 10.36059/978-966-397-446-0-58

5. Barnett J. E. The Ethical Practice of Psychotherapy: Clearly Within Our Reach. *Psychotherapy*. APA. 2019. Vol. 56, No. 4. P. 431–440. DOI: 10.1037/pst0000272.

6. Bebeau M. J. The Defining Issues Test and the four component model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*. 2002. No. 31(3). P. 271-295. DOI: 10.1080/0305724022000008115.

7. Gough J. Phenomenal consciousness and moral status: taking the moral option. *Philosophical Psychology*. 2024. No. 38(6). P. 2489–2516. DOI: 10.1080/09515089.2024.2339353.

8. Handelsman M. M., Gottlieb M. C., & Knapp S. (2005). Training ethical psychologists: An acculturation model. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2005. No. 36(1). P. 59-65. DOI:10.1037/0735-7028.36.1.59.

9. Knapp S. J. & VandeCreek L. D. *Practical ethics for psychologists: A positive approach* (2nd ed.). American Psychological Association. 2012. 249 p. DOI: 10.1037/11331-000.

10. Kohlberg L. *Essays on moral development. Vol. I: The philosophy of moral development: Moral Stages and the Idea of Justice*. New York: Harper & Row. 1981. 441 p.

11. Kohlberg L. Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach. *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues*. Ed. By T. Lickona. New York etc. 1976. P. 31–53.

12. Kohlberg L. & Hersh R. H. Moral development: A review of the theory. *Theory Into Practice*. 1977. No. 16(2). P. 53-59. DOI: 10.1080/00405847709542675.

13. Lefebvre, V. A. *Algebra of conscience*. D. Reidel Publishing Company. 1982. 2nd edition, 2001. 358 p. DOI: 10.1007/978-94-017-0691-9.

14. Rest J., Narvaez D., Bebeau M. & Thoma S. A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research. *Journal of Moral Education*. 2000. No. 29(4). P. 381-395. DOI: 10.1080/713679390.